

Strijd om *West-Frisia*

DE ONTSTAANSGESCHIEDENIS
VAN HET GRAAFSCHAP
HOLLAND: 900-1100

KEES NIEUWENHUIJSEN

Strijd om *West-Frisia*

DE ONTSTAANSGESCHIEDENIS
VAN HET GRAAFSCHAP
HOLLAND: 900-1100

KEES NIEUWENHUIJSEN

Omniboek

© 2016, Uitgeverij Omniboek
Postbus 13288, 3507 LG Utrecht
www.omniboek.nl

Omslagontwerp en vormgeving binnenwerk Andries Mol www.studio-mol.com

ISBN 978 94 0190 756 9
ISBN e-book 978 94 0190 757 6
NUR 684

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden op copyright van fotomateriaal te achterhalen. Zij die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op deze rechten, verzoeken wij contact met ons op te nemen.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

INHOUD

VOORWOORD 9

1 INLEIDING 11

2 HET ONTSTAAN VAN HET GRAAFSCHAP 15

- De moord op Godfried de Deen 15
- Gerulf, de eerste graaf 22
- Bisschoppen in ballingschap 24
- Waldger en Radbod, graven in Teisterbant 27
- Dirk I en Egmond 30
- De Slag bij Andernach 38
- De loyaliteit van de eerste Geruldingen 41

3 LOTHARINGEN 43

4 GRAVEN IN GENT EN EGMOND 52

- Dirk II en Vlaanderen 52
- Otto II en de Rijksgrens 55
- Dirk II en het Duitse Rijk 57
- Dirk II en Egmond 58
- Uitbreiding van het graafschap van Dirk II (985) 62
- Arnulf van Gent 66
- Van Vlaanderen naar *Frisia* 68
- De dood van Arnulf 72

5 BURCHTEN 75

- De vluchtburcht van Sint-Omaars 75

Burgenordnung, balfaart, bolwerken en Burghal Hidage 78

Burchten in *Frisia* 81

Tiel 84

Rijnsburg 86

Leiden 87

Vlaardingen 87

IJsselmonde 90

Delft 92

6 OORLOG MET UTRECHT 95

Dirk III, graaf met hulp van de koning 95

Graaf Sicco 96

De Slag bij Vlaardingen 97

Wat voorafging 98

Het verloop van de slag 106

De afwikkeling 109

De verkiezing van koning Koenraad II 111

De Slag bij Bodegraven 114

De laatste jaren van Dirk III 116

7 VEENONTGINNINGEN 118

Natuurlijke veranderingen 118

De Oude en de Jonge Duinen 119

Het ontstaan van veen 119

Waterwegen 121

Watersnoodrampen 123

De droogteperiode in de tiende eeuw 124

Veranderingen door menselijk toedoen 124

Veenontginning in de Romeinse tijd 125

Veenontginning in de middeleeuwen 126

De gevolgen van de veenontginningen 130

8 TWEE KRIJGSZUCHTIGE BROERS 136

Verdere veroveringen door Dirk IV 136

De Lotharingse opstand 137

De dood van Dirk IV 144

Het graafschap onder Floris I 152

9 GODSDIENSTIG LEVEN 154

- De Echternachse kerken in West-*Frisia* 154
- De kerstening van het gewone volk 159
- Pelgrimages 164

10 HET GRAAFSCHAP VERLOREN EN HERSTELD 168

- Gertrude en Robert de Fries 168
- De Gerulfingen verjaagd uit *Frisia* 174
- De Slag bij Kassel 178
- Godfried en Mathilde 182
- De moord op Godfried met de Bult 185
- De dood van bisschop Willem 188
- De Slag bij IJsselmonde 190
- Het graafschap onder Dirk V en Floris II 193

11 TOT BESLUIT 194

12 GENEALOGIE 196

- Inleiding 196
- De afstamming van de Gerulfingen 197
- Gerulf II 200
- Waldger en Radbod 202
- Dirk I 203
- Dirk I bis 208
- Dirk II 210
- Arnulf van Gent 214
- Dirk III 215
- Sicco 219
- Dirk IV 219
- Floris I 221
- Dirk V 222
- Floris II 223

13 NOTEN 224

14 LITERATUUR 242

15 VERANTWOORDING 265

16 DANKWOORD 268

17 BIJLAGEN 269

Bijlage 1: De botting 269

Bijlage 2: De *Indiculus loricatorum* 271

Bijlage 3: Watersnoodrampen 276

16 REGISTERS 277

VOORWOORD

Kees Nieuwenhuijsen beschrijft in dit boek de opkomst van de West-Friese graven in een gebied dat later Holland zou gaan heten. Zij wisten macht te vergaren door slim politiek te manoeuvreren, maar ook bruut geweld werd niet geschuwd. Het is dan ook een periode van moordaan- slagen en bloedige confrontaties. Daarbij vormt de Slag bij Vlaardingen een spectaculair hoogtepunt. In 2018 wordt herdacht dat deze veldslag duizend jaar eerder werd uitgevochten. Kees Nieuwenhuijsen – zelf geboren in Vlaardingen – is al geruime tijd betrokken bij de voorberei- ding van die herdenking. Zijn betrokkenheid leidde onder meer tot een wetenschappelijke studie die aan dit boek ten grondslag ligt.

Over de eerste generaties van het West-Friese gravengeslacht is veel gepubliceerd dat op zijn zachtst gezegd slecht onderbouwd is. Daarom is het mooi dat Kees Nieuwenhuijsen de tiende en de elfde eeuw, de eerste twee eeuwen van hun heerschappij, opnieuw en met een nuchterheid die hem eigen is, onder de loep heeft genomen. In dit boek ordent hij op grondige wijze de beschikbare bronnen en geeft er een scherpe analyse van. Daarbij gaat hij discussie niet uit de weg, ook andere lezingen komen aan bod. Dat het volgens hem in deze twee eeuwen niet aan opwindende gebeurtenissen ontbreekt, is een under- statement. De periode hangt van opzienbarende intriges en moord- complotten aan elkaar.

Dat begint al met de moord op de laatste Noormannenheerser in onze streken die de opmaat vormt voor de heerschappij van Gerulf, de stamvader van de West-Friese graven. In de tiende eeuw wisten zij hun macht gestaag uit te breiden, maar in de elfde eeuw dreigde hun op- mars vast te lopen. Zij kwamen in conflict met de Duitse keizers, de

Utrechtse bisschop en ook met hun eigen onderdanen. Toch wisten zij zich – meestal op gewelddadige wijze – te handhaven en legden daarmee de basis voor het machtige graafschap Holland.

Degenen die denken dat er tussen de Vikingperiode en de kruistochten weinig gebeurde, zullen door het betoog van Kees Nieuwenhuijsen al snel op andere gedachten komen. Door het heldere overzicht dat hij op zijn geheel eigen bedachtzame wijze van deze periode schetst, is dit boek een aanwinst voor historici. Tegelijk is het allesbehalve een langdradige opsomming van droge feiten en daardoor zeer lezenswaardig voor een breed publiek.

Luit van der Tuuk

Utrecht, 6 februari 2016

1

INLEIDING

Godfried kreeg eerst een zwaardslag van Everhard en stierf nadat Hendriks mannen hem doorstoken hadden. En alle Noormannen daar in de Betuwe werden afgeslacht.¹

Zo beschreef Regino van Prüm in zijn kroniek de moord op Godfried de Deen. De Noormannenleider had enkele jaren als hertog geheerst over *Frisia*, het kustgebied vanaf het Zwin tot aan de Eemsmond. Echter, hij werd het slachtoffer van zijn eigen machtshonger en van een complot van de Frankische keizer Karel de Dikke. Ook heel zijn gevolg moest eraan geloven.

Dit bloederige drama vormde het begin van de opkomst van de Gerulfingen, het gravengeslacht dat eeuwenlang zou heersen over het westen van Nederland. Hun naam dankten ze aan Gerulf, de stamvader, die in 885 de vacature vulde die door de dood van Godfried de Deen ontstond. Hun graafschap strekte zich uit van Texel tot in Zeeland. Het werd aanvankelijk aangeduid als *West-Frisia* en later, vanaf het jaar 1101, als Holland.

Dit boek gaat over de eerste twee eeuwen van de Gerulfingen-heerschappij, ruwweg de periode van het jaar 900 tot 1100. We zullen zien hoe ze aan de macht kwamen, hoe verschillende vijanden hun heerschappij aanvochten en hen bijna ten val brachten, en hoe ze ondanks alles uiteindelijk hun gebied wisten uit te breiden en hun positie bevestigden.

Voor de vroegste geschiedenis van de Gerulfingen zijn we aangewezen op kroniekschrijvers en annalisten van buiten *Frisia*. Monniken in Duitsland en Frankrijk legden de wederwaardigheden van

hun koningen, bisschoppen en heiligen vast op perkament. Ze hadden gewoonlijk meer oog voor de elite dan voor het gewone volk en vaak waren ze partijdig in hun verslaggeving. Af en toe schreven ze ook een paar zinnen over de Friezen en hun graven.

In *Frisia* zelf, in de abdij van Egmond, begon men pas in de twaalfde eeuw serieus met geschiedschrijving. Voor wat de voorgaande eeuwen betraf schreven de Egmondse monniken gewoon de buitenlandse bronnen over. Later in de middeleeuwen, vanaf de veertiende eeuw, werkten Hollandse auteurs de summiere oude berichten uit tot lijvige avonturenromans, maar de betrouwbaarheid van die mooie verhalen is twijfelachtig.

Uit die verspreide fragmenten en dubieuze kronieken is hier de geschiedenis van *West-Frisia* in de tiende en elfde eeuw gereconstrueerd. Soms boden archeologische vondsten aanvullende informatie, bijvoor-

*De elfde-eeuwse
kroniekschrijver
Rupert van Deutz.*

De ABDYE van EG-MOND.
in haar welstand met de Kerk.

De abdij van Egmond voor de verwoesting in 1573.

beeld over de exacte plaats waar een burcht heeft gestaan of de periode waarin een veengebied werd ontgonnen. In een enkel geval is het skelet van een graaf bewaard gebleven en kon worden vastgesteld hoe oud hij ongeveer is geworden. Omdat het bronnenmateriaal over onze regio in deze periode zo fragmentarisch is, hebben verschillende historici er vaak verschillende interpretaties aan gegeven. In dit boek is steeds uit die uiteenlopende lezingen de plausibelste keuze gemaakt. Alternatieve versies worden in de kaders nader besproken.

Deze eerste cruciale fase in de vorming van het graafschap West-Frisia is tot nu toe, behalve in de vakliteratuur, nog maar weinig of slechts globaal belicht. Het zijn de jaren tussen de Vikingtijd en de kruistochten, twee historische perioden die volop in de belangstelling staan. De geringe belangstelling voor de twee tussenliggende eeuwen ligt niet aan het ontbreken van opwindende gebeurtenissen. De graven van West-Frisia waren medespelers in een voortdurend wisselend politiek krachtenveld. Net als de koningen, bisschoppen en hertogen om hen heen deden ze volop mee met het sluiten en verbreken van allianties, en als ze daarmee hun doelen niet konden bereiken, kozen ze net

zo makkelijk voor militaire acties, plunderingen en moordpartijen. Dit boek zet die spannende verhalen op een rij, met speciale aandacht voor de rol die de Gerulfingen speelden.

De geschiedenis van het gravengeslacht is onlosmakelijk verbonden met de abdij van Egmond. Als vrome christenen bedachten de Gerulfingen de abdij met rijke giften, omdat ze wisten dat ze daar uiteindelijk begraven zouden worden en dat de Egmondse monniken voor hun zielenheil zouden bidden. Ook de ontginning van het veen vormt een belangrijk thema in de eerste eeuwen van het graafschap. De Gerulfingen gaven leiding aan de ontwikkeling van de woeste veenmoerassen tot vruchtbare landbouwgrond waarop een gestaag groeiende bevolking een bestaan kon opbouwen. De geschiedenis van *West-Frisia* is echter bovenal gedrenkt in bloed. De partijen die elkaar de macht betwistten in deze economische groeiregio deinsden niet terug voor verraad en wapengeweld. Menig Gerulfinger sneefde op het slagveld of door een moordenaarshand, maar altijd wel nadat hij zelf eerst de nodige tegenstanders had omgelegd. Het is tekenend dat een moordcomplot het begin van het tijdperk der Gerulfingen inluidde. Met die aanslag beginnen we ons verhaal.

De kroniek van Regino van Prüm beschrijft hoe Godfried de Deen door een complot om het leven werd gebracht. Deze Godfried heerste in de negende eeuw over *Frisia*, het gebied dat de Betuwe en het kustgebied boven de Rijn omvatte: Zeeland, Holland, Friesland, Groningen en Oost-Friesland. Toen hij wegviel, greep zijn vazal Gerulf de macht in het westen van *Frisia*. De opvolgers van Gerulf breidden hun graafschap steeds verder uit.

Een van die nazaten, graaf Dirk III, versloeg in 1018 bij Vlaardingen het veel grotere leger van de Duitse keizer Hendrik II en legde daarmee de grondslag voor het latere graafschap Holland. Heel de elfde eeuw was een turbulente periode in het gebied. Er vonden verschillende opstanden, strafexpedities en moordaanslagen plaats. Onder de slachtoffers bevonden zich de Hollandse graven Dirk IV en Floris I.

Kees Nieuwenhuijsen vertelt de geschiedenis van *West-Frisia* in de tiende en de elfde eeuw. Hij doet dat op basis van tal van annalen, kronieken en oorkonden. *Strijd om West-Frisia* is royaal geïllustreerd met afbeeldingen van manuscripten, landkaarten, genealogische overzichten en archeologische vondsten. Het voorwoord is geschreven door Luit van der Tuuk.

Dr. Kees Nieuwenhuijsen werd in 1954 geboren in Vlaardingen, studeerde biologie in Utrecht en Rotterdam en is werkzaam als informatieanalist. Hij is een enthousiast re-enactor en amateurhistoricus. In 2012 schreef hij samen met Tim de Ridder het bronnenoverzicht *Ad Flaridingun: Vlaardingen in de elfde eeuw*. Veel van zijn publicaties op het gebied van middel-eeuwse geschiedenis zijn te vinden op de website www.keesn.nl.

WWW.OMNIBOEK.NL

NUR 684
ISBN 978 94 019 0756 9

9 789401 907569

Omniboek